

УДК 346.9:341.6

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.21>

К. Харківська,

кандидат юридичних наук,
засновник Громадської організації
«Центр дослідження проблем громадської безпеки»,
член Асоціації правників України

МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАСУДОВА ПРОЦЕДУРА ВРЕГУЛЮВАННЯ БІЗНЕС-КОНФЛІКТІВ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Наявність різних видів конфліктів, як зовнішніх, так і внутрішніх, є притаманним для здійснення практично будь-якої господарської діяльності. Підставою для виникнення таких конфліктних ситуацій (спорів) може бути, зокрема, порушення встановлених у договорі умов однією зі сторін, виявлення фактів недобросовісної конкуренції, неправомірне використання об'єктів авторського права і суміжних прав тощо. Їх виникнення обумовлюється сутністю такої діяльності, яка передбачає наявність постійної взаємодії між різними суб'єктами господарювання, необхідність створення, а також підтримання інформаційної безпеки, необхідних матеріально-технічних умов, належного кадрового забезпечення, ефективного управління фінансовими потоками, а також залежністю від економічних, правових та політичних чинників. Широкий спектр можливих конфліктних ситуацій обумовлює потребу у пошуку ефективних механізмів їх вирішення.

Переважає більшість подібних спорів вирішується у судовому порядку. Верховенство права, рівність усіх учасників судового процесу, обов'язковість судового рішення, неприпустимість зловживання процесуальними правами [5] та інші принципи, відповідно до яких

здійснюється судочинство, є вагомими для забезпечення ефективного захисту порушених прав і законних інтересів учасників господарських відносин. Проте тривалість судового розгляду, значна вартість юридичних послуг, високий рівень формалізму, публічність, ризик розголошення конфіденційної інформації та інші властивості такого процесу можуть спричинити й негативний вплив, причому як на діяльність одного учасника судового розгляду, так і обох, навіть незалежно від сутності винесеного судом рішення. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають альтернативні способи вирішення спорів, важливе місце серед яких займає медіація.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані зі здійсненням процедури медіації, були предметом дослідження таких вчених як: Барабаш Т., Заверуха О., Кармаза О., Кондратова Я., Леко Б., Махінчук В., Миргород-Карпова В., Мурач Д., Наумик А., Хрімлі О., Часова Т., Шевченко С. та ін. Проте, переважна більшість наукових робіт розкривають окремі аспекти застосування процедури медіації. Бізнес-конфлікти мають певні особливості, які впливають на специфіку позасудового врегулювання таких спорів, що на сьогодні залишається недостатньо розробленим.

Виклад основного матеріалу.

Порядок проведення процедури медіації, а також статус медіатора регламентовані нормами Закону України «Про медіацію». Так, п. 4 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону надає визначення медіації як позасудової добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [16]. Медіація характеризується спрямованістю на ефективне вирішення спору, відсутністю у медіатора права примусу чи адміністративного тиску, а також відсутністю залучення державних структур при оцінці певної ситуації [15, с. 80]. У зв'язку з цим процедура медіації має певну гнучкість та адаптивність, що дозволяє сторонам відповідного конфлікту самостійно визначати умови взаємодії, обирати час, місце, порядок обговорення, а також формувати рішення, яке максимально відповідає їх інтересам і потребам.

У науковій літературі виділяються як переваги, так і недоліки медіації як позасудової процедури врегулювання конфліктів. Серед переваг вказуються такі як: можливість сторонам спору самостійно прийняти вигідне для них рішення, уникнувши затягування та загострення конфлікту [8, с. 14], оптимізація судового процесу та «розвантаження» суддів від навантаження у зв'язку з розглядом справ; зменшення кількості поданих апеляційних та касаційних скарг, відсутність юрисдикційних обмежень; високий ступінь впливу та контролю сторін конфлікту (спору) за процесом медіації та на результат конфлікту (спору), економія часу, сил, здоров'я та фінансів; приватний характер медіації [9, с. 45], гнучкість і неформальність процедури розгляду [6, с. 40]. А. Наумик, Я. Кондратова та С. Шевченко зазначають, що значна перевага медіації над використанням традиційної судової системи полягає в тому, що

сторони певного спору мають змогу знайти взаємовигідне вирішення і відповідно до нього здійснювати надалі власну статутну діяльність [15, с. 80]. Дійсно, необхідно звернути увагу, що зазначені переваги є надзвичайно важливими для бізнес-конфліктів. Можливість здійснення контролю над ходом та результатом таких переговорів, швидкість (час у бізнесі – це завжди гроші), уникнення непередбачуваності, економія ресурсів (пришвидшення повернення до основної господарської діяльності, скорочення втрат, пов'язаних із «заморожуванням» активів чи контрактів) у зазначеній сфері мають вирішальне значення, крім того, це дозволяє зберегти гнучкість у формуванні умов та кінцевих результатів переговорів. Особливе значення має й конфіденційність, оскільки більшість підприємців уникають судового розгляду у зв'язку з ризиком витоку інформації про особливості діяльності бізнесу, особливо що стосується фінансових аспектів, умов договорів із партнерами, внутрішньої організації діяльності, використання комерційної таємниці, інноваційних розробок тощо. Публічність судових засідань і доступність судових рішень (навіть незважаючи на заміну їх назв у Єдиному державному реєстрі судових рішень) часто створюють репутаційні та конкурентні ризики, що можуть бути використані недобросовісними конкурентами або вплинути на інвестиційну привабливість відповідного бізнесу. У зв'язку з цим конфіденційний формат медіації, на наш погляд, є, в тому числі, й інструментом стратегічного захисту інтересів такого бізнесу, який дозволяє зберегти як ділову репутацію, так і різного роду ресурси.

Незважаючи на наявність значної кількості переваг застосування медіації, ця процедура має й недоліки. Наприклад, О. Кармаза вказує, що процедура медіації не є панацеєю, і може навіть виявитися не ефективною для певних видів спорів; сторону

Нерідко недоліки медіації пов'язують з особою медіатора. Зокрема, у науковій літературі звертається увага на те, що медіатор, дотримуючись принципу нейтральності, може мати «приховані» власні інтереси, крім того, непрофесійність медіатора може спровокувати навіть ще більший конфлікт (спір) чи призвести до укладення угоди, яка буде результатом зовнішнього впливу, ніж внутрішньої волі сторін [9, с. 45]. В цілому погоджуючись з наявністю таких ризиків при медіації, необхідно наголосити на важливості кваліфікації такої особи, яка обирається медіатором у бізнес-конфліктах. Вагоме значення має рівень не лише професійних знань, а й психологічної підготовки, уміння й навички застосування прийомів налагодження психологічного контакту між сторонами спору. При обранні медіатора також необхідно оцінювати його професіоналізм та неупередженість, що на сьогодні є достатньо проблемним

Оптимальним кроком задля побудови дієвого механізму альтернативних способів вирішення спорів в Україні є запровадження спеціалізованої медіації, що буде враховувати сутнісні специфічні ознаки конкретної сфери суспільних відносин у питанні підготовки медіаторів задля більш ефективного та об'єктивного їх вирішення по суті [13, с. 144]. Конфлікти, які виникають у бізнес-середовищі, мають свою високу складність, комерційну чутливість та динаміку,

що відрізняє їх від спорів у публічно-правовій або сімейній площині. А тому і підготовка медiatorів має бути з одного боку, загального характеру, а з іншого – мати відповідну направленість, тобто спеціалізацію.

Досвід використання процедури медіації для вирішення різних видів конфліктів мають значна кількість країн. Наприклад, у Нідерландах та Канаді за допомогою альтернативних правосуддю методів вирішується близько 90 % усіх спорів з найрізноманітніших питань. У Великій Британії шляхом переговорів за участю медiatorів вирішується понад 85 % конфліктів у суспільстві. У ФРН цей показник сягає майже 80 % офіційно зареєстрованих конфліктів у суспільстві [1; 12, с. 149]. Зазначені показники свідчать про високий рівень ефективності медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів у різних правових системах.

Особливо цікавим є досвід використання процедури медіації у США, оскільки у цій країні вся система права в першу чергу спрямована на досудове вирішення спору, а суддя може навіть зробити перерву в розгляді справи та порадити сторонам попрацювати з медіатором [14, с. 663]. На початку 21-го століття попит на позасудові методи вирішення спорів у США досяг особливо високого рівня. Це, у свою чергу, призвело до потреби держави врегулювати ці методи через окремі законодавчі акти. Хоча арбітраж вже мав свій документ — Федеральний арбітражний акт, медіація, яка на той час здобула популярність, не мала такого регулювання аж до 2003 року. У 2002 році законотворці США розробили законопроект, яким врегулювалися процедурні питання медіації, і ухвалили його. Цей документ отримав назву «Модельний закон США про медіацію». Відповідно до цього закону було започатковано програму судової медіації США, яка включала різні моделі, від добровільної до примусової. Заслугує на увагу також

те, що у федеральних судах США на початку судового розгляду необхідно спробувати вирішити справу через мирову конференцію або посередництво, залежно від округу, де здійснюється медіація. Приватне посередництво також є одним із вимог, які потребують згоди всіх учасників процесу. Медіатор повинен чітко визначити цілі сесії й, при необхідності, організувати попередню телефонну конференцію, щоб усі сторони зрозуміли, чого очікувати [2, с. 6; 7, с. 462]. Взагалі ж медіація в США поділяється на судову (здійснюється в рамках юрисдикційного процесу за участю судді-медіатора) та позасудову, що реалізується за межами юрисдикційної процедури із залученням незалежного суб'єкта медіатора. В США діє спеціальний федеральний орган — Федеральна служба США по медіації та примирливих процедурах, випускаються журнали, які висвітлюють проблеми медіації, зокрема, «Щоквартальний журнал із медіації», працює Національний інститут вирішення конфліктів, що розробляє нові методи медіації, а також є приватні та державні служби медіації [4, с. 87]. Право брати участь у медіації мають не лише сторони, а й адвокат [6, с. 38]. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не проходить жоден серйозний переговорний процес [11, с. 210]. Досвід США свідчить, що успішність медіації залежить не лише від її законодавчого закріплення, а й від створення правової культури суспільства превентивного врегулювання спорів, що передбачає довіру до процедури, професійність медіаторів і системну підтримку з боку держави.

Значний досвід використання медіації має й Франція. Інститут медіаторів в цій країні був створений у 1973 році з метою сприяння взаємодії між французькою владою та громадянами. Завданням такого примирителя було надання допомоги тим, хто оскаржував рішення органів держав-

ної влади, та здійснення посередництва з метою досягнення мирової угоди між двома сторонами [3, с. 241]. На сьогодні у Франції примирення сторін допускається як за власною ініціативою сторін, так і за ініціативою суду. Цивільний процесуальний кодекс Франції регламентує поки невідомий українському праву інститут судового посередника, зокрема, ця інституція надає суду право делегувати свої повноваження з примирення сторін призначеному судовому посереднику. Цікаво, що результати діяльності судового посередника, а також матеріали, які він отримав в процесі процедури примирення, не можуть бути використані без згоди сторін в суді при подальшому розгляді спору. Рішення суду в процесі делегування повноважень з примирення сторін відносяться до адміністративних заходів, що приймаються в судовому порядку. Тобто у Франції безпосередньо відмінність медіації від інституції судового посередника у тому, що суд у справі може призначити третю особу, яка з'ясує точки зору сторін та сприятиме їм у вирішенні конфліктної ситуації. Судовий посередник інформує суддю про перебіг процедури примирення та її результати. При цьому, з ініціативи одної із сторін або з ініціативи судового посередника суддя може припинити процедуру примирення [4, с. 87]. У Франції послуги медіації надаються неурядовими організаціями. Медіатори акредитуються прокурором, який потім може підписати контракт з Міністерством юстиції Франції на надання послуг медіації. Медіація завершується укладенням угоди між сторонами. Незалежно від того, чи відбувається медіація під час судового провадження, чи в позасудовому порядку, угода передається до суду, до юрисдикції якого належить спір, який вирішує, чи є ця угода обов'язковою для виконання [3, с. 241]. Таким чином, досвід Франції ілюструє ефективну модель, де відбувається поєднання судової влади та

медіації, де держава не лише створює правову основу, а й активно делегує повноваження зі сприяння діалогу між сторонами незалежним третім особам.

Певну специфіку має інститут медіації в Австрії. В першу чергу, це стосується підготовки медіаторів. Так, зокрема, щоб бути акредитованим, кандидат повинен бути включеним до списку осіб, що формується регіональним Верховним Судом. Медіатор має право претендувати на включення в такий список, якщо він відповідає певним критеріям: вік – більше 28 років; професійне навчання – не менше 200 годин в одному з акредитованих закладів (таке навчання відбувається тільки в зареєстрованих навчальних закладах, в тому числі й в університетах). При цьому медіатори повинні проходити кожні п'ять років підвищення кваліфікації. Крім того, відповідно до законодавства цієї країни угода за результатами медіації, що проводиться у зв'язку з наявним судочинством, може бути визнана судом, тоді як результат досудової медіації судового захисту не отримує. На відміну від Австрії у Швеції та Німеччині відсутні вимоги до особи, яка може бути медіатором, тобто не вимагається спеціальна освіта або мінімальний вік. Але в Швеції медіатор має бути у відповідному Реєстрі, обов'язок ведення якого покладений на Національну судову адміністрацію. Цікавим також є те, що на деяких землях Німеччини процедура медіації проводиться суддями. Суддя, який розглядає спір, і який, на його думку, може закінчитися примиренням сторін, рекомендує їм звернутися за допомогою до медіатора, в ролі якого є суддя того ж суду, який має підготовку медіатора та не відповідає за винесення рішення по справі. У разі погодження сторін процес припиняється і, залежно від результатів медіації, або поновлюються через деякий час, або закривається [14, с. 652–653]. На наш погляд, під-

хід Австрії з точки зору формування професійного середовища, в якому медіатор є не лише «посередником за покликанням», а дійсно висококваліфікованим фахівцем із правовим, психологічним та переговорним бекграундом, є актуальним для України. Така підготовка медіаторів здатна забезпечити довіру бізнесу до інституту медіації, підвищити рівень відповідальності та знизити ймовірність конфліктів, пов'язаних із непрофесійними діями медіатора, що є особливо важливим у подібних спорах з великою матеріальною чи репутаційною цінністю.

У Словаччині процедура закріплення результатів медіації є однією зі стадій спору, яка передбачена процесуальним законодавством. Суддя передає справу на медіацію до початку судового розгляду, і коли сторони досягають згоди, це вважається угодою. Найпоширенішими прийомками медіації є: почергове слухання – на спільній зустрічі кожна сторона обґрунтовує свою позицію; згода полягає в тому, що посередник прагне більше часу для переговорів за участю обох сторін, наголошуючи при цьому на необхідності прийняття компромісних рішень; човникова дипломатія – конфліктуючі сторони розлучаються, а посередник допомагає їм домовитися про різні аспекти угоди; тиск на одного з опонентів – посередник більшу частину часу витрачає на роботу з одним учасником, хибність його позиції доведена, йде на поступки; директивний вплив – звертається увага на слабкі місця в позиціях опонентів, помилковість їх дій по відношенню один до одного [6, с. 39].

В Італії в 2013 році було запроваджено обов'язкову судову медіацію для певних видів справ перед початком розгляду судом позову. Відтоді Італія стала лідером з кількості випадків медіації (більше 300 000 медіацій на рік) [10, с. 20]. У цій країні процедура примирення сторін

є звичайною справою і може проводитися у позасудовому порядку для вирішення спорів, що виникають із специфічних договорів, наприклад, у сфері телекомунікацій, а може проводитися і в суді, у зв'язку з тим, що суд має на початку судового розгляду запропонувати сторонам зробити спробу примиритися [4, с. 87]. У той же час за статистикою Італії більше 50 % справ з обов'язковою медіацією завершуються тим, що першу сесію відвідує лише одна сторона спору та значна кількість справ, які передаються на медіацію в обов'язковому порядку, повертаються назад до суду [10, с. 20]. З одного боку, такий підхід продемонстрував високий статистичний приріст кількості медіацій, але з іншого – відсутність реальної ефективності обов'язкової медіації. Це свідчить про низький рівень мотивації сторін до врегулювання спорів у такому форматі. Можна зробити висновок, що обов'язковість участі у медіації, без урахування специфіки правовідносин, рівня конфліктності та реальної готовності сторін до переговорів, демонструє зворотний ефект.

Висновки. Таким чином, процедура медіації у різних країнах виникла як відповідь на практичну необхідність у швидкому та ефективному способі вирішення різноманітних конфліктів. Медіація дозволила усунути перешкоди, які притаманні традиційному судовому вирішенню спорів між юридичними та фізичними особами, зокрема надмірну формалізацію, публічність судових розглядів, затягування процесу та високі фінансові витрати. У багатьох правових системах вона стала альтернативою, яка не тільки доповнює можливості захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, а й сприяє формуванню культури здійснення результативних переговорів. У країнах, де медіація інтегрована у судову систему або функціонує на засадах «партнерства», вона демонструє високий рівень ефективності завдяки поєднанню норма-

тивної визначеності, професіоналізму медіаторів і довіри з боку суспільства та бізнесу.

Конфлікти в бізнес-сфері, в тому числі між широковідомими компаніями у багатьох країнах вже давно вирішуються не тільки в судах, а й за допомогою медіації. В Україні роль медіації тільки набирає обертів. Для ефективної реалізації такої процедури важливим є не лише наявність правової бази, взаємодії законодавців, суддів, адвокатів та медіаторів з реалізації окреслених рекомендацій, зацікавленість бізнес-спільноти, а й формування нової правової культури, спрямованої на конструктивне вирішення спорів, засноване на діалозі, взаємоповазі та пошуку балансу інтересів, а не на протиставленні сторін у межах змагального процесу. Впровадження медіації у бізнес-конфліктах також потребує зміцнення довіри до інституту медіатора, формування позитивного іміджу процедури серед підприємців, розвитку етичних стандартів та забезпечення високої професійної якості послуг. Відповідна координованість дій здатна створити ефективний та дієвий механізм позасудової процедури вирішення бізнес-конфліктів в Україні.

У статті здійснено дослідження медіації як сучасного механізму позасудового вирішення спорів у сфері бізнесу. Проведено аналіз специфіки конфліктів у господарській діяльності, виділено чинники, які зумовлюють потребу у застосуванні альтернативних (позасудових) способів їх врегулювання. Визначено переваги застосування медіації в бізнес-середовищі, серед яких — гнучкість, конфіденційність, контрольованість процесу, оперативність та економічність, що є особливо актуальними для підприємницької діяльності в умовах високої конкуренції та складних договірних правовідносин. Особливу увагу приділено важливості

принципу конфіденційності у бізнес-конфліктах. Також розглянуто ключові ризики процедури медіації, пов'язані із добровільністю участі, обмеженою примусовою силою домовленостей (ризик невиконання рішення таких переговорів, у разі наявності у сторони такого бажання, неможливості іншої сторони змусити виконати такі домовленості через брак повноважень та відповідних важелів впливу), непрофесійністю медіатора, а також дефіцитом кваліфікованих кадрів. Запропоновано напрямки мінімізації таких ризиків. Проведено аналіз зарубіжного досвіду використання медіації в різних країнах (США, Франції, Австрії, Італії, Словаччини та ін.). З'ясовано різноманітність організаційних підходів до впровадження та застосування медіації в світі. Встановлено, що успішність медіації залежить не лише від якості її законодавчого регулювання, а й від створення правової культури суспільства, спрямованого на позасудове врегулювання спорів, що передбачає довіру до процедури, професійність медіаторів і системну підтримку з боку держави. Акцентовано увагу на необхідності спеціалізованої підготовки бізнес-медіаторів, формуванні довіри до процедури медіації серед підприємців, підвищенні правової культури та створення національної інфраструктури медіації.

Ключові слова: медіація, вирішення конфлікту, посередництво, позасудове вирішення спору, медіатор.

Kharkivska K. Mediation as an extrajudicial procedure for business dispute resolution: international experience and prospects for development in Ukraine

The article explores mediation as a contemporary mechanism for extrajudicial resolution of disputes in the field of business. It provides

an analytical overview of the nature and typology of conflicts arising in commercial activity and identifies the key factors that necessitate the application of alternative (non-judicial) mechanisms for their resolution. The advantages of mediation in the business environment are defined, including flexibility, confidentiality, procedural controllability, expediency, and cost-efficiency—features particularly relevant in the context of high market competition and complex contractual legal relations. Particular emphasis is placed on the significance of the principle of confidentiality in business-related disputes. The article also discusses the principal risks associated with the mediation process, such as the voluntary nature of participation, the limited enforceability of mediated agreements (i.e., the risk of non-performance in the absence of binding legal obligations and enforcement mechanisms), mediator incompetence, and the shortage of adequately trained professionals. Strategic approaches for mitigating these risks are proposed. A comparative legal analysis is conducted regarding the international experience of mediation implementation across several jurisdictions, including the United States, France, Austria, Italy, Slovakia, and others. The research reveals a diversity of institutional and procedural models for integrating mediation into national legal systems. It is established that the effectiveness of mediation is determined not solely by the quality of its legislative regulation but also by the development of a legal culture oriented toward non-adversarial dispute resolution. Such a culture presupposes public trust in the procedure, a high level of mediator professionalism, and sustained institutional support from the state. The study underscores the necessity of specialized training for business mediators, the cultivation of trust in

mediation among entrepreneurs, the enhancement of legal awareness, and the creation of a national infrastructure for mediation.

Key words: mediation, conflict resolution, alternative dispute resolution, extrajudicial settlement, mediator.

Література:

1. Brett G. Harrison, Gordana Ivanovic. *When is Mediation Mandatory? A Comparative Analysis across Canada*. McMillan LLP. 2019. URL: <https://surl.lul.nlolhr>. (дата звернення: 12.03.2025).
2. Бляхарський Я. С., Філюк О. С., Лазарева А. О. Медіація як ефективний засіб вирішення спорів: досвід розвинених країн. *Академічні візії*. 2024. № 35. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1372/1252>.
3. Боженко Н. В. Особливості медіації в адміністративному судочинстві: зарубіжний досвід та напрямки удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 3(86). С. 238-243.
4. Бондаренко К.С. Досвід медіації зарубіжних країн та вдосконалення системи позасудового вирішення спорів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. Вип. 2. С. 86-88.
5. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
6. Долянська І.М., Долянська Я.Л. Медіація як один з ефективних способів врегулювання конфліктів в господарському судочинстві. *Legal Bulletin*. 2024. № 11. С. 35-41.
7. Закопай А., Пушкіна О. В. Сучасна медіація у Сполучених Штатах Америки. *Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науковотехнічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Дніпро, 23-25 листопада 2022 року / Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*. Дніпро : НТУ «ДП», 2022. С. 461-463.
8. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. № 5. С. 13-18. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.02>.

9. Кармаза О. Медіація в Україні як позасудова форма захисту прав громадян: переваги та недоліки її застосування в умовах дії воєнного стану. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: збірник матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф., 2024. С. 43–46.

10. Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України: програмний документ. (*Integration of Mediation into Ukrainian Court System: Policy Paper*). Council of Europe. 2017. 28 с. URL: <https://surl.li/lrcoro>.

11. Луцький Р. П. Особливості формування інституту медіації в англо-саксонській сім'ї права: позитивно-правовий аспект. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму, 2022. С. 207–213.

12. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник/авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

13. Миргород-Карпова В. В., Мурач Д. В. Освітня медіація в Україні: проблеми та шляхи їх подолання. Нове українське право. 2022. № 1. С. 137–145.

14. Можечук Л. Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: досвід зарубіжних країн. Науковий вісник ДДУВС. Спецвипуск № 2, 2021. С. 650–655.

15. Наумик А., Кондратова Я., Шевченко С. Медіація в Україні: сучасний науковий огляд. UNIVERSUM. 2024. № 13. С. 79–82.

16. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

